

Husmannsplasser og Husmannsfolk

Kåseri av Arne Håbjørg under medlemsmøte i Byneset historielag 24. februar 2025

Når begynte det å komme husmenn her på Byneset? Da må vi se litt på historien og hvordan folk hadde syn på og om hverandre. Det startet allerede i vikingetida. Det var nok ingen husmenn den gang, den gang ble de kalt for treller. Trelldom er et vanlig navn på den formen for slaveri som eksisterte i norrøn tid. Forskning antyder at opptil 25 % av befolkningen i vikingetiden kunne ha vært treller, oftest tatt til fange under plyndringstokter, men de kunne også bli født som trell eller at de ikke kunne ikke betale tilbake gjeld. De eide ingen eiendom, men de levde med, alle på hver sin måte. Men tenk dokk, hver fjerde eller femte innbygger var en slave.

Arne Håbjørg viser kart over husmannsplasser på Byneset. Foto: Ranveig Tlnmannsvik

Vikingsamfunnet var sterkt lagdelt, for godt over 1000 år tilbake. Den tid var det enorme forskjeller på fattig og rik, men det var mulig å bevege seg oppover eller nedover på rangstigen. Fra et dikt som er skrevet i vikingetida er det nevnt tre klasser eller inndelinger av folk: treller, bønder og elite.

Trellene var slaver. I et gammelt skriv som heter Rigsbula har trellene lut rygg, solbrente armer og krokete nese. De hadde dårlige klær, spiste den dårligste maten og utførte det tyngste arbeidet. Bøndene og Eliten betraktet trellene som eiendom og kunne behandles og utnyttas som eieren ville.

Bønder utgjorde den største gruppen i samfunnet. De var velstelte og arbeidsomme og de hadde plikter som bl.a. leder for gården. Han er nevnt i entall, men han hadde familie som telte med og således den desidert største gruppen.

Eliten hadde store eiendommer med store gårder. De kunne med flotte gaver sikre seg vennskap med bøndene og de spiste av den beste maten. Høvdinge, jarler og konger var de mest fremtredende, men de utgjorde et lite fåtall av beboerne.

Nøyaktige tall i vikingetida har vi ikke, men det er anslått at det bodde det omlag 70000 til 80000 mennesker innenfor dagens norske grense. Dødeligheten var stor, bare en liten del nådde 20 år og ytterst få ble over 50.

Vikingetida er tidfeste til ca. 800 e.Kr. og fram til 1050 e. Kr.

Hvor lenge fortsatte vikingenes etterkommere å holde slaver?

Da kristendommen ble innført i landet skulle en tru at det å holde trelle opphørte. Men så lett gikk det ikke. Lenge etter at vikingene ble kristne fortsatte trelle å utgjøre ryggraden i det skandinaviske samfunnet, men det avtok langsomt utover mot middelalderen. Mye tyder på at slaveriet opphørte før midten av 1300-tallet.

Svartedauen. Kom til Norge i 1349 og den varte i mange år. I løpet av noen år hadde svartedauden utslettet rundt 60 % av landets befolkning. Dette utgjorde en voldsom påkjenning for bondesamfunnet. Men de skapte også større armslag for de som overlevde. Vi må også tro det at forholdene her på Byneset var likt med resten av Norge.

Hvorfor har jeg valgt å referer ulike tall fra en tid for ca. 1000 år siden?

Jo det er for å vise sammenhengen og ulikheten mellom begrepene slaver og husmenn. Arbeidsform og leveform for trelle på 1300-tallet som ikke kunne sammenlignes med husmannen på 1600-tallet. En forandring hadde skjedd i løpet av de 300 år.

Husmannen slik vi kjenner ham i dag fikk i den tida en avtale med av en bonde, ofte en slektning om å få bygge seg en liten heim, kanskje også med litt jord. Ofte ble plassen lagt på et udyrka område. For dette måtte husmannen arbeide gratis for bonden som eide jorda et vist antall dager som bonden bestemte. Utenom den avtalte tida kunne også husmannen arbeide flere uker eller også i måneder, men da mot betaling.

Det kunne være en husmann med litt jord som kunne holde ei ku og et par sauer. Men det kunne også være at husmannen fikk noe bedre vilkår med mere jord. Var det nære slekt mellom bonde og husmann ble det ofte slik.

Husmannen kunne også betraktes som strandsitter, en enkel plass ved sjøen ofte uten jord. Strandsitterene levde av sjøen og noe ekstra arbeid på gårdene.

I året 1520 er det beregnet at det var ca. 250 mennesker som bodde her på Byneset, Det er også anslått at det allerede da var utlagt ca. 20 husmannsplasser, men det var bare en av dem som hadde så mye jord at han betalte skatt. Disse plassene var ofte bebodd av enkeltpersoner, ofte gamle folk.

I 1665 bodde det i Norge 440 000 mennesker. I året 2017 var det fem millioner innbyggere i Norge, det var mere enn en tidobling på 350 år.

Flest husmenn hadde vi ved FT 1865, da var det 176 registrerte husmenn, mens antallet bønder da var 139 bønder. Altså flere heima med husmenn enn med bønder. Ved FT i 1900 var det 157 husmenn. En nedgang på ca. 20 husmenn, men kanskje en liten oppgang av bønder på grunn av at gårder ble delt ofte mellom brødre.

Etter den tid gikk det hurtig nedover med antall husmenn. Tomta kunne legges ned eller den kunne kjøpes av husmannen som levde der som tomt for huset som han alle rede eide og folket kunne bo der.

På 1960-tallet begynte bulldoseren å planere dyrkajorda for et mere mekanisert landbruk og ved denne planeringen ble mange plasser til intet gjort.

Hvor lå så disse plassene..

Plassene var lagt ut fra en hovedgård, men hvor i terrenget lå den? Den gang jeg vokste opp gikk naboer seg imellom og pratet sammen. De hadde ingen TV den gangen og nyheter og bygda-sladder måtte gå mellom de som møttes.

Men veldig ofte ble det snakk om slektskap og om fra hvilken gård eller plass de som ble omtalt kom i fra.

Som guttepjokk satt en stille og hørte på og en kunne også ved enkelte høve driste seg til å spørre om enkelte ting. Barneøra var vidåpne og kunnskapen ble utfyllt. Jeg lærte fort hvor de enkelte personer og bosted var, først og fremt på vår egen gård, men nabolaget ble også med i bildet. Dette var interessant. Hvor lå den enkelte plassen og hvem bodde der?

Historielaget måtte forsøke å innhente opplysninger om hvor plassene over hele bygda. Dette ble gjort og i samarbeid med mange fikk vi plassert plassene. Det var eldre folk og eiere av gårdsbruk som hadde plassene på sin eiendom som gjorde at vi kunne få plassene på riktig sted. Nå må jeg bemerke at det kan være plasser som kan være inntegnet litt til side for der plassen egentlig lå. Men plassen er inntegnet i det området hvor den lå.

Gårdene kunne ha et vidt areal. Som eksempel kan nevnes at gården Vevik eide jord fra sjøen på Hangersletta og opp mot Kviset. Gården Kviset eide videre fra Kvisetbekken og opp på Storheia. To gårder delte således bygda i to.

Det var på høg tid vi satte i gang dette arbeidet. Eldre folk kunne erindre tomtene etter plassene, mens den yngre generasjon ikke bestandig hadde denne oversikten.

Trondheim kommune ved kartavdelingen har bidratt meget godt med å fullføre dette arbeidet, De har velvillig gitt oss alle de kart som vi måtte ha for å tegne inn, ikke minst ute i marken hvor plassene lå. Alt uten noen utgift for historielaget. No må vi bemerke at historielaget også ovenfor kommunen har stilt seg velvillig for samarbeid. I 1995 begynte vi med å notere ned alle navn på dyrka-områder. Navn på ulike teiger, daler og høydepunkter ble skrevet ned. Kommunen var da i ferd med å luft-fotografere hele Byneset. De skulle sette opp plakater ved ulike grense-punkter mellom de enkelte gårder. Vi hadde en gruppe på 23 mennesker fra laget som fordelte oppgaven med å notere navn og som også fikk gårdbrukeren med til å sette opp disse plakatene.

Historielaget fikk godt betalt og kommunen var fornøyd.

Har det noe for seg at vi tok på oss arbeidet?

Ja jeg tror jeg bestemt det har.. Utflytta folk med slekt fra Byneset søker etter hvor forfedre levde. Mange etterkommere fra Byneset som emigrerte til Amerika søker etter sine røtter. Spesielt etter at historielaget arrangerte bygda-dager og utvandrerfestival i år 2000 har det kommet mange norsk-amerikanere på besøk for å finne plassen som forfedre eller mødre reiste i fra. Vi har en god oversikt over både slekt og terreng slik at alle har fått de opplysninger de er på utkikk etter. Da blir en vitne til at enkelte med alvorlig ansikt og tårevåte øyne tar en liten stein med seg og forteller at denne vil jeg legge på grava til de besteforeldre som emigrerte. Da føler en at en bidrar til noe godt til de som kommer.

Vi har i disse dager fått en ny forespørsel om slekt og steder der forfedre levde. Det er David Vinge fra Alberta, Canada som spør om vi kan hjelpe ham.

På kartet i boka om husmannsvesenet er det inntegnet med en rød trekant 310 husmannsplasser fordelt på 14 sider. I tillegg er det notert 82 plasser som ikke har anført plassering. Disse 82 mener jeg er plasser som senere har fått navn og således kan bli nevnt to ganger. På kartet er det inntegnet alle gårdsnavn og en god del stedsnavn både på dyrkajord og i terrenget.

Enkelte områder er tett befolket med plasser, Klefstadhaugen, ved sjøen på Hangersletta, Høyemshagen, Steinshylla, Nestingan og Spongvals-området. . Byneset Historielag har her samlet opplysninger om folk som levde i trange kår. husmannsplassen blir gitt til både Spongdal og Rye skoler som et bidrag til oppvoksende slekt der de kan finne steder som forfedre og mødre vokste opp og hvor de levde. Kanskje det på aldersheimen også bør komme et lignende oppslag. Der kan eldre personer som lever finne stedsnavn og plasser som de erindrer fra gode gamle dager.

Dette har vært et langt og møysommelig arbeid å finne disse bostedene som folk for flere hundreår siden bodde på og tegne dem inn på et bygda-kart. Vi tror nok at det er verdifullt at disse boplassene blir nedtegnet på denne måten. Da føler historielaget at det vi har gjort er verdifullt også for personer som tidligere var fremmed både for sted og historie.

Den siste husmanns-plassen som var bebodd her på Byneset var Onsøyhagen der Elida og John Ønsøyhagen levde. De var søsken og ingen av dem var gift. Elida døde i 1989 og John døde 2. januar 1996. Dermed var husmannsvesenet på Byneset avsluttet. Husa på plassen har historielaget fått. Husa er flyttet til en ny plass og står der som et vitne om husmannen, hans familie og om en svunnen tid. En meget viktig del av vår historie er nå avslutta. Viktige samfunnsgrupper som var aktiv med i oppbygginga av vårt Velferds-Norge. En viktig gruppe som besto av husmannen, kona og barna, alle var bidragsyttere på hvert sitt felt.

De ble aldri omtalt med store ord og med bautaer, nei de var de små arbeidsmaurene som gjorde sitt beste for samfunnet. Forståelsen for hva disse menneskene sto for er i ferd med å bli glømt.

En god innsats i dag er å ta vare på den siste husmannsplassen.

La våre barn og etterkommere få syn for hvordan det var å leve for 200-300 år sia.

Utvandringa til Amerika besto av mange slike slitere, fattige med penger, men med en innstilling og en vilje til å klare seg sjøl, gjorde at de slo seg opp som storbønder der ingen spurte om hvem foreldrene var. Det var kun deres egen innsats som ble belønnet.

I 2012 ga historielaget ut boka om husmannsvesenet og utvandringa til Amerika. Der er plassene inntegnet og plassene litt beskrevet.

Boka er på 495 sider. Er det interesse så er boka til salgs for 250 kroner.

Årshefte til 200 kroner og kalender til 150 kroner er også til salgs her i kveld.